

Museum för nygirigas upplysning

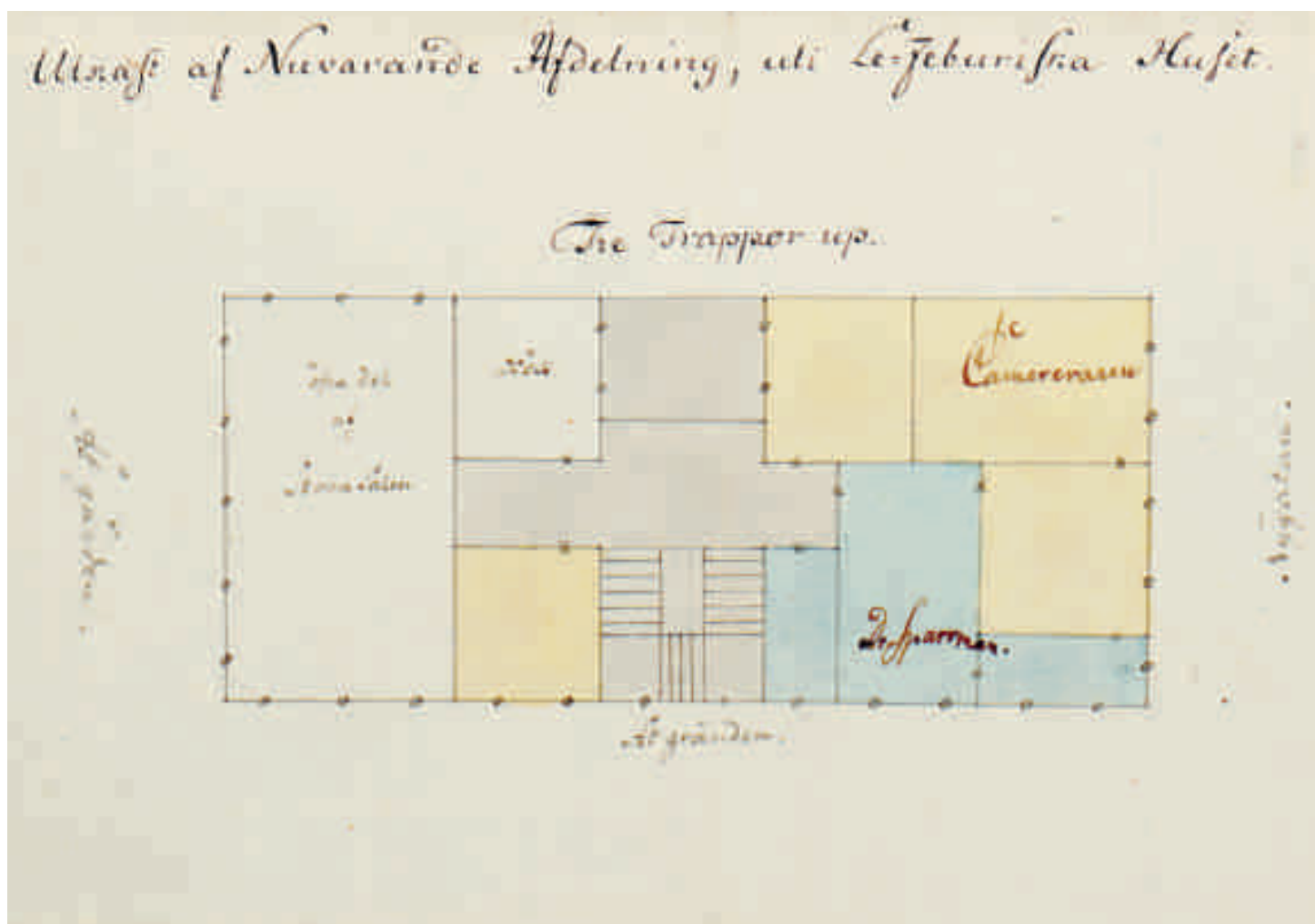
Karl Grandin

▶ ANDERS SPARRMAN,
porträtterad av Niklas
Lafrensen d.y.

Intendenten för Vetenskapsakademiens naturaliekabinett, Anders Sparrman, fick 1784 en instruktion av Akademien. I en historik beskrivs det som att Sparrman försågs ”med formlig instruktion, [...] i fast och rigorös ton”, och det sägs vidare att han ”inte riktigt motsvarat förväntningarna”, och att han ”väckt missnöje för sin vård om museet, [vilket] framgår av hans patetiska inlaga”. Då uppdraget tidigare saknat skrivna riktlinjer har detta i historieskrivningen som synes betraktats som en reprimand åt den egen-sinnige föreståndaren. Man har menat att han inte hade fullgjort sina åtaganden på det sätt som Akademien önskat. Detta är förvisso en inte helt felaktig tolkning, men instruktionen måste förstås i sitt sammanhang och då framstår den inte längre som ett uttryck för klander.

Det var efter en generös donation från ledamoten Carl Albert Rosenadler som Vetenskapsakademien 1778, och med tillskjutande av egna resurser, kunde köpa det Lefeburska (eller Schönfeldtska) stenet på Stora Nygatan i Gamla stan. I bottenvåningen sköttes den viktiga försäljningen av almanackor och av Akademiens *Handlingar*. In på första våningen flyttade 1779 både Akademiens naturaliesamlingar och den nyinvalde ledamoten tillika samlingarnas intendent, Sparrman. Att hålla sig med en naturaliesamling var för Vetenskapsakademien en självklarhet.

Redan under sina resor hade Sparrman skickat naturalier hem till Sverige, och vid hemkomsten var det meningen att han skulle få skörda frukterna av sina ansträngningar. Vetenskapsakademien hade valt in honom som ledamot på förslag av Linné och beslutade den 26 februari 1777 att ge honom ett årligt arvode om 2 400 daler kopparmynt under tre år för att han skulle ordna sina samlingar och ha uppsikt över Akademiens egna samlingar, dit han redan donerat stora mängder naturalier.

RITNINGAR över Vetenskapsakademiens hus på Stora Nygatan före omflyttningen 1784.

Hur rummen i det Lefeburska huset skulle fördelas hade beslutats redan i juni 1779 men i hasten hade man glömt att föra det till protokollet. Johan Carl Wilcke, så kallad thamisk lektor, kom att husera en trappa upp till vänster med delar av "Apparatus Physicus", och till höger på samma våningsplan hamnade naturalierna i tre rum, medan ytterligare ett rum tilldelades "Doctor Sparrman".

I ett presidietal 1778 beskriver Sparrman vad han ämnade göra med naturaliekabinettet. Han gladdes åt donationer som utökade samlingen och lovade att noga notera donatorernas namn, "dem til stadigtvarande heder och åminnelse". Här får vi också besked om att Sparrmans ambition var att

visa samlingarna för allmänhet och tillresande för att i någon mening popularisera kunskapen. Och han utvecklar den pedagogiska principen för det tilltänkta museet: man får i naturaliekabinettet själv se mödosamt ihopkomna märkvärdigheter, vilket ”förhöjer Själens och fördubblar tankegåfvan”. Talet kan alltså läsas som en sorts programförklaring.

Detta är så långt ett exempel på hur forskarmödor i främmande länder på ett framgångsrikt vis omsätts i ledamotskap och anställning. Det fortsatte emellertid mindre bra. Sparrmans reseberättelse dröjde och samlingen av naturalier kom inte i full ordning. Det är också vid denna tid som den nämnda instruktionen kommer till. När Sparrman var bortrest några år senare ordnades och förtecknades samlingen dessutom av hans vikarie. Och ytterligare en tid därefter fick han avsked. Förklaringen brukar vara att Sparrman inte var lämpad för, eller intresserad av, föreståndarskapet. Ibland antyds att hans intresse för Swedenborgs läror och för mesmerismen – som dock uppkom senare – var anledningen till hans olämplighet som föreståndare.

Men varför fick då Sparrman en instruktion 1784? Ett svar kan vi få om vi ser till det sammanhang instruktionen tillkom i. När Pehr Wargentin dog hade han varit en dominerande gestalt och ständig sekreterare i 34 år. Efter hans frånfälle kom en ny generation som ville se över och modernisera verksamheten vid Akademien. Redan när Sparrmans första tre år som föreståndare var till ända 1780 hade Akademien beviljat honom en fortsatt ersättning om 133 1/3 riksdaler för hans vidare arbete med samlingarna som *custos musei*. Man reste då frågan ”om icke för Honom en Instruction borde uprättas”, men det blev inte av den gången. I början av 1784 föreslog den nya akademiledningen en lång lista på besparingar och större kontroll över hela Akademiens verksamhet, och som sista punkt kom frågan om Sparrmans ersättning (pension). Skulle den utbetalas en viss tid eller var den en ständigt lön, ”för det besvär, som Professoren har med Cabinetets vid magt hållande”? Svaret på denna fråga fick emellertid anstå, då man var tvungen att undersöka saken i tidigare protokoll.

Det var som synes en stor och allmän genomgång, för att inte säga en revision av hela Akademiens verksamhet som ägt rum. Ska vi förstå Sparrmans instruktion måste den ses i detta sammanhang. Det var heller inte slut med detta. Nästa ärende gällde ett påpekande om att det inte var klargjort hur rummen på bästa sätt skulle fördelas i huset på Stora Nygatan. Man gav därför i uppdrag åt ett par ledamöter att undersöka hur husets utrymmen lämpligast kunde disponeras. Därefter upplästes ett memorial som dels avhandlade en instruktion för det redaktionella arbetet med *Vetenskapsakademiens handlingar*, dels innehöll ett förslag om att biblioteket borde öppnas för allmänheten ”en gång i veckan”, och att Akademiens ”[m]useum borde flyttas från dess nu varande mörka rum upp i den öfversta våningen,

där uppställas och på lika sätt öppnas för nygirigas upplysning en dag i veckan [...]”. Akademien ville dela med sig av sina samlingar i högre grad än tidigare.

Två veckor senare blev det dags för ledamöternas rapport från husesynen. De konstaterade att Akademien endast hade måttliga hyresinkomster. Att förste sekreteraren skulle bo utan att betala hyra var rimligt, däremot var det Akademiens sak att bedöma huruvida kamreren respektive Sparrman skulle få fortsätta att bo gratis. Dessutom instämde de med memorialet att det behövdes fullständiga inventarier över bibliotek, instrument och naturaliesamlingar. Akademiledning höll med och lade till att inventeringen av böcker och naturaliesamling skulle vara klar senast vid årets slut. För att kunna analysera materialet måste samlingarna beskrivas och klassificeras, men det innebar samtidigt en byråkratisering av kunskapen.

Sparrman hade redan förstått att hans förmåner var hotade och hade därför författat ett eget memorial som lästes upp. Han lämnade en förteckning över naturalierna och beskrev hur han försökt öka samlingen genom byten. Detta försvarstal kommenterades med beröm för hans arbete och skänker. Men eftersom ekonomin var bekymret var det just Akademiens förmåga att betala honom som var den springande punkten. Akademien kunde nu bara erbjuda en lön om 100 riksdaler per år och två fria rum. Tillgångarna tröt och Sparrmans personliga villkor blev mindre generösa. Samtidigt fick emellertid själva naturaliekabinettet bättre förutsättningar – större utrymmen, fler och ljusare rum. Det var heller inte enbart Sparrmans villkor som granskades och försämrades. Än värre gick det för kamreren, vilken sades behöva sälja fler almanackor samt betala hyra.

1784, fyra år efter det att frågan tagits upp för första gången, var det nu dags för instruktionen som Peter Jonas Bergius författade. ”Instruction för Intendenten öfver Kongl. Vetenskaps Akademien Naturalie-Cabinetet” inleddes hovsamt med orden:

Som Kongl. Vetenskaps Akademien varit lycklig nog för att få en anseelig Samling af Naturalier, och Akademien utsett en skicklig man till att hafva vården härå, Så vill Akademien genom nedanstående Instruction sammanbinda densamma med det föremål, hvarigenom dessa Samlingar nu och framdeles för det Allmänna måtte blifva nyttiga.

I instruktionen angavs att föreståndaren skulle ”öppna Museum för Allmänheten” onsdagar eller lördagar klockan 10–13. Stockholm hade på detta vis fått sitt första offentliga museum och samtidigt en institution där vetenskapliga kunskaper kunde kommuniceras till en bredare publik. Något alldeles nytt presenterades inte här om man jämför med Sparrmans sex år gamla presidietal, men nu fanns en formell instruktion och inte bara en

RITNINGAR över Vetenskapsakademiens hus på Stora Nygatan efter omflyttningen 1784.

uttalad intention att föra ut kunskaper till allmänheten. I och med detta var också *tjänsten* som föreståndare formellt inrättad.

Av Sparrmans föreståndarskap för Akademiens samlingar återstod nu tio år som passerade mer obemärkta. 1798 avsade han sig slutligen befattningen efter det att Olof Peter Swartz och Gustaf von Paykull inventerat naturaliesamlingens tillstånd och haft erinringar. Även denna gång gällde saken

inte bara Sparrmans fögderi, man hade även gått igenom bibliotekets tillstånd. Swartz och Paykull önskade en modernisering av samlingen så att den var mer i fas med ”nu varande tids upptäckter”. De fortsatte med att påpeka att för den lilla lönen som Sparrman erhöll kunde man inte förvänta sig att han skulle kunna agera demonstrator, vilket var vad som nu efterfrågades. Akademien gick på deras linje och Conrad Quensel utsågs till demonstrator, medan Sparrman generöst nog fick behålla sin lön och bo kvar ända till 1805.

Sparrmans instruktion från 1784 och de nya villkor som tog form under hans tid som intendent och föreståndare för Vetenskapsakademiens samlingar måste alltså sättas i relation till de mer allmänna förändringar som Akademien genomgick under denna tid. Den sammanfaller med den maktkamp som försiggick i Akademien efter Wargentins död och som bland annat tog sig uttryck i det dubbla sekreterarskapet. Det har hävdats att detta var en relativt lugn period i Akademiens historia, då verksamheten konsoliderades och vetenskapen antog nyare former. Hade Sparrman varit en annan person hade han kanske kunnat agera mer i enlighet med dessa förändringar. Klart är i alla fall att Sparrmans optimism från presidietalet 1778 med tiden övergick i ett måttligt intresse för saken. Kanske kom det sig av hans läggning, hans ekonomiska bekymmer, eller annat.

★

Ett utförligare resonemang om dessa frågor finns i min uppsats ”Anders Sparrman och Vetenskapsakademien”, i Gunnar Broberg, David Dunér & Roland Moberg (red.), *Anders Sparrman: Linnean, världsresenär, fattigläkare* (Uppsala, 2012). Om Sparrman kan man läsa i Kenneth Nybergs ”Anders Sparrman”, *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 33 (Stockholm, 2007), Einar Lönnbergs ”Kungl. Vetenskapsakademiens Naturaliekabinett 1739–1819”, *Naturhistoriska Riksmuseets historia: Dess uppkomst och utveckling* (Uppsala, 1916), Yngve Löwegrens *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet: Ett bidrag till zoologiens historia* (Uppsala, 1952), Sten Lindroths *Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818* (Uppsala, 1967), Tore Frängsmyrs *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år, vol. 1: 1000–1809* (Stockholm, 2000) och Sverker Sörlins & Otto Fagerstedts *Linné och hans apostlar* (Stockholm, 2004). Sparrmans uppsatser i *Vetenskapsakademiens handlingar* hittar man på hosting.devo.se/kvah. Arkivhandlingar i ärendet återfinns i Vetenskapsakademiens protokollserier.